

Premužićeva staza na Velebitu

U povodu 80 godina od dovršetka njezine izgradnje

prof. dr. Željko Poljak, Zagreb

Na Velebitu je 26. srpnja održana svečana proslava 80-godišnjice dovršetka izgradnje Premužićeve staze – jedinstvene planinarske atrakcije u europskim razmjerima. Na proslavi koju je organizirao Nacionalni park »Sjeverni Velebit« sudjelovali su i predstavnici drugih zaštićenih područja, Parka prirode »Velebit«, senjski gradonačelnik, izaslanici ministra zaštite okoliša i prirode te Hrvatskoga planinarskog saveza – više od stotinu ljudi. Cjelodnevni program započeo je u dvorani uprave Nacionalnog parka u Krasnom, gdje je predstavnik Hrvatskoga planinarskog saveza održao kraći govor, a nastavio se posjetom novom geološkom stupu kod parkirališta na Zavižanu i njegovim službenim otvorenjem. Slijedila je šestosatna planinarska šetnja Premužićevom stazom do Velikog Alana, odakle su sudionici autobusima prevezeni na objed u Štirovaču. Ondje je navečer na otvorenome, u romantičnom gorskom okruženju, Gudački kvartet »Sebastijan« iz Zagreba održao koncert pretežno klasične glazbe (Jarnević, Dvoržak). Obljetnica Premužićeve staze prilika je da o njezinu nastanku, vrijednosti i sudbini donesemo zaokružen prikaz.

I dejni začetnik gradnje Premužićeve staze bio je dr. Ivan Krajač (1877. – 1945.), alpinist, političar i pravnik, koji je kao zaljubljenik u Velebit o toj svojoj zamisli pisao mnogo prije njezina ostvarenja, još u vrijeme kad je bio predsjednik Hrvatskoga planinarskog društva (HPD-a). To mi je posvjedočio i sam graditelj staze ing. Ante Premužić, s kojim me je upoznao njegov zet a moj kolega iz klinike u kojoj sam radio, prof. dr. Mihajlo Pražić (1906. – 1989.), inače poznat kao vrijedan suradnik ovog časopisa prije i poslije Drugoga svjetskog rata. Na zajedničkim velebitskim šetnjama Premužić nam je pripovijedao kako je upoznao Krajača, toga čudnog bradatog čovjeka niska rasta i neobičnih navika. Premužiću je imponirao kao autoritativni predsjednik HPD-a i istaknut političar, a svojim ga je vizionarskim zamislima i neobičnom istraživačkom energijom oduševio za Velebit premda nije bio planinar. Krajač je svojom vizijom i neobičnom energijom reformirao HPD; usmjerio ga je na Velebit i dinarske planine, a HPD razvio u širinu tako da se broj članova udeseterostručio.

Premužić je u to doba radio kao šumarski inženjer u Direkciji šuma na Sušaku i pod njegovom su

ingerencijom bile velebitske šume od Vratnika do Baških Oštarija. Podrijetlom je bio ravničar, Slavonac iz Kobaša (1889. – 1979.), i tek ga je Krajač oduševio za planine. Zajedno su istraživali Rožanske kukove i spuštali se čak u njihovo podzemlje (jamu Varnjaču). Krajač je shvatio da je izgradnja Rossijeva skloništa 1929. tek prvi korak prema otvaranju Rožanskih kukova planinarima jer kroz njihov ljuti krš mogu proći samo malobrojni vješti alpinisti. Krajačeve su ideje nadahnule Premužića i on je proveo u djelo njegovu viziju – uzdužni turistički put od Zavižana do Baških Oštarija. No dok je Premužić, koji je imao jednostavnu biografiju šumarskog inženjera, ovjekovječen nazivom staze koju je projektirao i izgradio, Krajačevo je ime unatoč njegovom burnom i uzbudljivom životu te tragičnom svršetku bilo ne samo zaboravljeno nego i sustavno zatirano. Stoga ćemo ovdje najprije s nekoliko redaka osvježiti uspomenu na to veliko ime hrvatskog planinarstva.

Krajač, rodom iz senjske plemićke obitelji, bio je po zanimanju pravnik, ali bavio se i financijama. Istaknuo se kao publicist i političar, a napose kao planinar. U onom kratkom razdoblju kad se vođa opozicijske Hrvatske seljačke stranke Stjepan

Radić sporazumio s vladom kralja Aleksandra, Krajač je 1925. kao Radićev suradnik postao ministar trgovine i industrije u beogradskoj vladi. Kao što to ministri i danas čine, tako je i on iskoristio svoju fotelju da ostvari neke svoje ideje i novčano ih podupre. Među njima su, primjerice, proglašenje prvoga nacionalnog parka na području Jugoslavije (Štirovača na Velebitu 1928.), gradnja planinarske kuće na Zavižanu (1927.) i tiskanje »Planinarskog vodiča po Velebitu« dr. Josipa Poljaka (HPD, Zagreb, 1929.). Zgrada koju danas nazivamo Planinarski dom na Zavižanu izgrađena je na temeljima planinarske kuće koju je zamislio i čiju je gradnju financijski podupro Krajač dok je bio ministar. Zbog toga se do 1945. zvala Krajačeva kuća. Krajač je u svibnju 1945. netragom nestao na nekom križnom putu tako da mu se danas ni za grob ne zna, a Krajačeva kuća na Zavižanu preimenovana je u Žeželjev dom po partizanskom generalu Milanu Žeželju, koji je kao podoficir za vrijeme kraljevske Jugoslavije došao na zao glas među ličkim Hrvatima.

Krajačevo je ime, zbog njegove političke pripadnosti i istaknutog hrvatstva, otada pola stoljeća sustavno zatirano. Tako mi je kao ured-

niku ovog časopisa 1959. naređeno da iz bibliografije časopisa 1898. – 1958. izbacim članke politički nepoćudnih osoba, među kojima je bilo najviše Krajačevih. Nakon moga prigovora da će tako biti izgubljeni mnogi važni planinarski dokumenti, postignut je kompromis: naslovi članaka mogu se uvrstiti, ali se moraju izostaviti imena njihovih autora. Zavrjeđuje u vezi s tim citirati bilješku koja je objavljena u broju 1-2, 1959. str. 2.:

Redakcioni odbor »Naših planina« donio je odluku da se iz ovog pregleda izostave ratni brojevi »Hrvatskog planinara« (1941-1944) koji sadrže 90 članaka. Osim toga je iz predratnih godišta eliminirano 12 autora (sa 18 članaka), koji su se kompromitirali ili bili osuđeni od Narodnih sudova.

Danas više nema razloga za prešućivanje imena toga planinarskog velikana, koji je 1921. – 1925. kao predsjednik HPD-a gotovo fanatično nastojao Velebit otvoriti planinarima.

Danas među živima više nema nikoga tko je osobno poznao Krajača pa njegov psihogram nije lako rekonstruirati. Na temelju raznih tekstova i postupaka možemo naslućivati tek da je bio pomalo čudak, npr. kvake nikad nije dodirivao

Ivan Krajač, predsjednik HPD-a i idejni začetnik uzdužne turističke staze po Velebitu

Ante Premužić, šumarski inženjer sa Sušaka, planinar i graditelj staze po Velebitu

bez rukavica. Možda je bio i frustriran niskim stasom pa je to kompenzirao autoritativnošću, a pomalo i častohlepljem, npr. tražio je ispisnicu iz HPD-a i Mačekova HSS-a kad se njegova volja nije dovoljno poštivala, a jedan je vrh u Rožanskim kukovima on sam nazvao svojim imenom – Krajačev kuk.

Nakon pola stoljeća prešućivanja Krajačeva imena bilo bi pravedno domu na Zavižanu vratiti Krajačevo ime. Hrvatski planinarski savez objavio je 2009. njegovu biografiju koju je napisao planinar, glumac i publicist Vladimir Jagarić (1925. – 2011.). U njoj je donio i izbor Krajačevih tekstova, napose o hrvatskoj geopolitici pa koga zanimaju hrvatsko planinarstvo, povijest i kultura, sa zanimanjem će je pročitati jer je pisana na vrlo čitak način.

Kao što Premužić nije bio idejni začetnik Premužićeve staze, već je to bio Krajač, tako ni ja nisam idejni začetnik Velebitskoga planinarskog puta (VPP-a) – nego Premužić, premda mi to neki pripisuju. Premužić mi je predložio da mi plani-

nari produžimo njegovu stazu od Oštarija u južni Velebit, što dakako nisu dopuštala skromna sredstva amaterske organizacije pa sam – za razliku od Premužića – za nastavak VPP-a u južnom Velebitu upotrijebio postojeće pučke staze koje su spojene planinarskim markacijama. Premužić nam je odao priznanje za taj pothvat time što je unatoč poznoj dobi 4. srpnja 1969. došao na njegovo otvorenje, a mi smo mu se na 10-godišnjicu VPP-a odužili spomen-natpisom koji smo dali uklesati u stijenu pored njegove staze, a po uzoru na rimski »Pisani kamen« kod izvora Begovače, koji već dva tisućljeća odolijeva zubu vremena.

Kao urednik ovoga časopisa nagovarao sam i molio Premužića da stavi na papir svoje uspomene, o kojima je rado pričao, no nije bio sklon pisanju. Njegove »Velebitske listiće« (1960, 4-7) zapravo je priredio njegov zet dr. Pražić po Premužićevim kazivanjima, a isto tako i njegovu biografiju povodom 70-godišnjice života (1960, str. 1-3). Pa i za vrijeme gradnje staze, koja je trajala četiri godine, o tome je u HP-u redovito i opširno izvještavao Krajač (mala bibliografija u prilogu), a Premužić se javio samo jednom prilikom kratkim dopisom.

Iz razgovora s Premužićem o stazi valja izdvojiti pojedinost koja je posebno važna s humanitarnoga gledišta. U velebitskom Podgorju djeca za vrijeme gradnje staze nisu umirala od gladi, kao npr. u dalmatinskoj Zagori, jer su mnogi Podgorci dobili posao kod Premužića. On je priznao i jedan svoj promašaj: gradnju betonskih staza i mostova na sedri Plitvičkih jezera, koji su poslije morali biti uklonjeni.

Izgradnja staze trajala je četiri godine, od 1930. do 1933. Godine 1932. ponestalo je novca za posljednju kratku dionicu pa je ona završena sljedeće godine zahvaljujući dotaciji Savske banovine od 30 000 dinara.

Suvremenici u »Hrvatskom planinaru« o građenju Premužićeve staze

- ☐ Ivan Krajač: Novogradnje putova na Velebitu i značenje njihovo. HP 1930, 282-287; 311-316 i 339-342.
- ☐ Ivan Krajač: Novi putovi na Velebitu. HP 1931, 347.
- ☐ Ante Premužić: Novi visinski put u sjevernom Velebitu. HP 1932, 18-19.
- ☐ Josip Pasarić: Dovođenje visinskog puta sa Velebita. HP 1932, 282-283.
- ☐ Ivan Krajač: Novi visinski putovi na Velebitu. HP 1933, 6-14.
- ☐ Ivan Krajač: Gradnje putova na Velebitu. HP 1933, 125-126.
- ☐ Ante Premužić: Turističko otvaranje Velebita. HP 1933, 143-144.
- ☐ – Dovođenje planinarskog puta po Velebitu. HP 1933, 247-248.

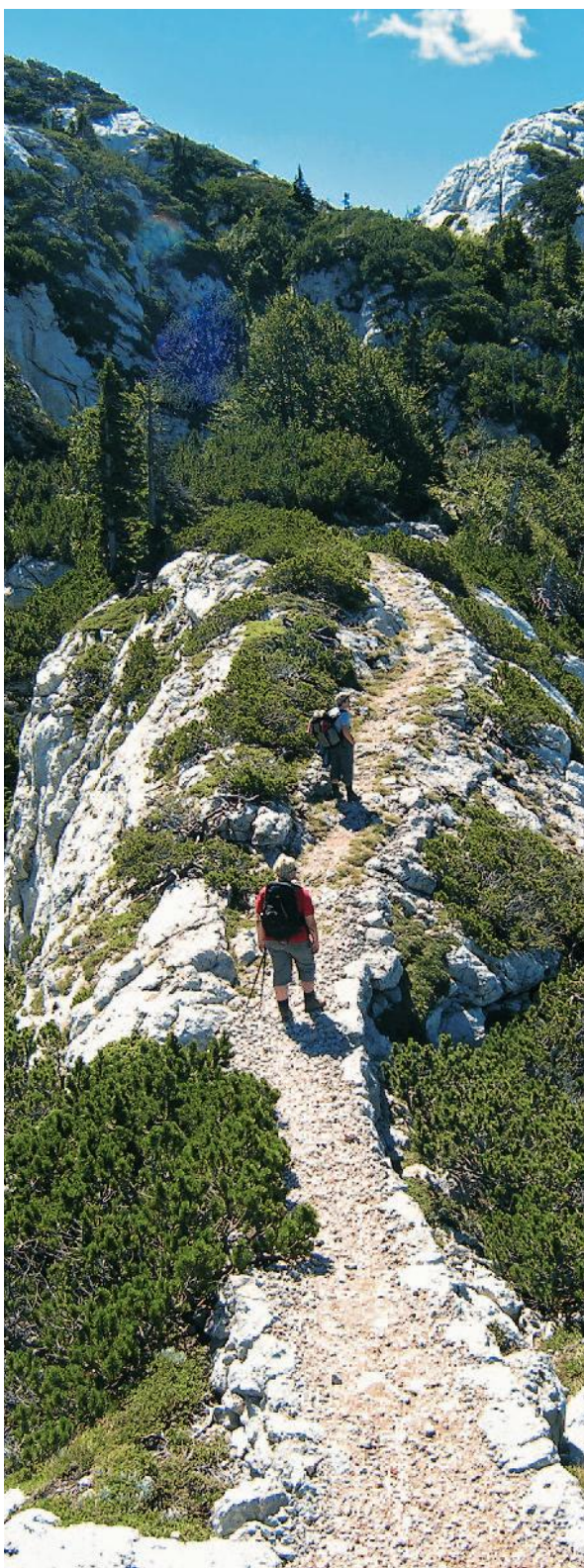
Godine 1939. HPD je tiskao brošuru »Opis označenih puteva po Velebitu« izvijestitelja za izlete i označenje putova Slavka Šagovca

O načinu na koji je staza trasirana, o poteškoćama prilikom njene gradnje te njenim kvalitetama i značenju objavljen je u ovom časopisu tijekom gradnje niz članaka koji se lako mogu pročitati na internetu (www.plsavez.hr; Hrvatski planinar; Bibliografija) pa ćemo ovdje citirati tek nekoliko značajnijih odlomaka.

Krajač o dionici kroz Rožanske kukove: »Ide vanredno teškim terenom, a ipak nije uopće jedan vječni: 'penji se i spuštaj', nego normalna lagana lijepa široka pješačka staza... Tko bude u budućnosti gotovim ovim lijepim i komodnim putem prolazio, jedva će si moći predstaviti trud i napore, koje su morali da podnesu prvi pioniri, koji su se kretali ovim vrlo teško prohodnim terenom bez ikakvih staza, bez ikakve tradicije o prohodnosti.« (HP 1931, 272-276)

Premužić i njegov budući predradnik Marko Vukelić poduzeli su brojne kratke pripremne izlete u Rožanske kukove, a »ljeti god. 1930. tražeći trasu budućeg puta prodirali su u južnom pravcu prema Rossijevoj kolibi čitav dugi ljetni dan i konačno su bili prisiljeni, da noć proborave u ovim kukovima gladni i žedni bez kapi vode, tako da su tek sljedeći dan sa najvećim naporom izgladnjeli i u najvećoj žeđi mogli da se provuku do Rossijeve kolibe.«

ALAN ČAPLAR

Premužićeva staza u području Crikvene

Na ulazu u Rožanske kukove

Predsjednik HPD-a prof. Josip Pasarić: »Nisu dovršena dva odsječka jer je ponestalo novaca (plaćalo se 20 din po metru). Savska banovina je doznačila sredstva za dovršenje, a pomoći će i HPD.« (HP 1932, 282-283).

Krajač: »Put iznosi oko 57 km. Nije to proširenje starih pučkih nogostupa, nego je izgrađen novi tehnički detaljno trasirani i solidno građeni 1,20 m široki put, koji je čvrsto podzidan, a gdje je trebalo, i u živac kamen usječen, i to u inače neobično naporno pristupačnom krškom terenu. Taj put nije kao dosadašnji putovi: vječna uzbrdica i nagla nizbrdica sa ponovnim naglim usponima...«.

Ovim bih citatima dodao da je staza vjerojatno jedini naš planinarski objekt koji je jedinstven u europskim razmjerima. To je longitudinalni visinski turistički put koji se vješto koristi dužinom planine, neprekinutim visinskim pojašom, panoramom ljutoga krša i vidikovcima prema moru, poštujući estetska načela i izvođačku

kvalitetu. Staza je namjerno široka samo 1,20 m da ne bi bila pristupačna vozilima. Ne izbjegava težak teren nego ga svladava gotovo stalno na podjednako nadmorskoj visini od oko 1500 m, s najvećim nagibom od 12% (osim stubišta podno Crikvene). Gdje god je trebalo, solidno je podzidana, usječena u stijenu ili izvedena preko malih vijadukata, tako da se izbjegne zavojitost i gubitak na visini. Njezina je dužina, zajedno s odvojkom za vrh Šatorine i silazom u Štirovaču, veća od 60 km. Iako postoji više od 80 godina nimalo nije izgubila na važnosti, dapače, služi kao magistrala na koju se vežu brojni poprečni putovi. Orijentacija je na njoj laka, pa i u najgušćoj magli.

Staza je tako solidno građena da se i danas, nakon 80 godina, po njoj može još uvijek kao u šetnji prolaziti kroz najljući krš. Istina, kiše su na mnogim mjestima isprale sitni drobljenac, a ponegdje nanijele zemlju na kojoj je niklo bilje i tako stazu suzilo na nogostup. Najopasnije mjesto,

vijadukt iznad duboke ponikve podno Pasarićeve kuka, malo prije Jerković dōca, nekoliko se puta odronio, ali ga je dao popraviti HPS o svom trošku, a u izvedbi legendarnoga zavižanskog čuvara Drage Dražena Vukušića (1930. – 2007.). Neke su dionice tijekom vremena pretvorene u cestu, i to 2,5 km podno Zavižana, oko 1 km kod Skorpovca i 3 km prije Oštarija. U srednjem Velebitu prijeti opasnost da šumarije još neke dijelove pretvore u cestu. Možda je rješenje da se u tom slučaju istovremeno s cestom paralelno na određenoj udaljenosti izgradi nova staza. Na samoj stazi četiri su planinarska objekta: dom na Zavižanu, Rossijevo sklonište, kuća na Alanu i sklonište na Skorpovcu te još četiri u blizini: sklonište na Ograđenici, Kugina kuća, dom u Ravnom Dabru i »Vila Velebita« na Oštarijama. Danas se najpopularnijom dionicom staze, koja vodi kroz vrlet nekoć nepristupačnih Rožanskih kukova, lako može proći za jednodnevna izleta. Veće se skupine ujutro autobusom dovezu do Zavižana, a nakon šest sati hoda kroz Rožanske kukove autobus ih dočeka na prijevoju Velikom Alanu.

Opširan opis cijele staze objavio je HPD 1939. u knjižici Slavka Šagovca »Opis označenih puteva po Velebitu«. Ona je danas vrijedan dokument zbog prikupljenih toponima koji bi nam ostali nepoznati nakon raseljavanja velebitskih gorštaka. Tiskana je pod motom »Vrijeme gradi, vrijeme razgrađuje« – koji se u pogledu Premužićeve staze srećom nije obistinilo.

Premužićeva staza danas

Godine 2005. sastavio sam obrazložen prijedlog da se Premužićeva staza proglasi spomenikom kulture. Hrvatski planinarski savez uputio je 20. travnja 2005. taj prijedlog Ministarstvu kulture i ono je stazu 2009. uvrstilo u Registar kulturnih dobara od nacionalnog značaja s oznakom Z-4203.

Godine 2006. NP »Sjeverni Velebit« postavio je na stazi 26 ploča s informativnim i poučnim tekstovima i tiskao prospekt, tako da Premužićeva staza može služiti i kao poučna staza. U planu je i obnova staze jer ona to kao najatraktivnije djelo ljudskih ruku u cijelom Parku i zavrjeđuje.

Zaključit ćemo zanimljivom, ali kontroverznom tvrdnjom: da staza slučajno već ne postoji, danas Premužiću ne bi bilo dopušteno da je gradi jer prolazi kroz strogi rezervat Rožanskih kukova u kojem je prema članku 112. Zakona o zaštiti prirode izričito zabranjena takva djelatnost.

ZELJKO POLJAK

Svečanost na Štirovači u srpnju ove godine